

Ваня Мичева

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“
Българска академия на науките
София, България

Рецензии и обзори

***Ivan Petrov. Od inkunabułów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju
bułgarskiego języka literackiego
(koniec XV – początek XVII wieku). Łódź,
Wydawnictwo uniwersytetu Łódzkiego, 2015. 260 p.***

Книгата „От инкунабулите до първите граматика. Контексти на развитие на българския литературен език (края на XV – началото на XVII в.)“ е издадена през 2015 г. от Издателството на Университета в Лодз, е пореден принос на изтъкнатия медиевист Иван Петров към чуждестранната българистика. Тя е посветена на важни явления в културната и езиковата история на България и Балканите в предвъзрожденската епоха.

В първа глава „Църковнославянският език и неговото влияние върху българския: концепции и интерпретации“ се уточняват някои теоретични и методологични въпроси, свързани с избраната проблематика. На първо място се коментира терминът „църковнославянски език“. Приведени са познати в науката схващания, като се започва от хронологически най-старото, според което този термин се отнася до староцърковнославянския език, създаден от св. Кирил и св. Методий през IX в. По този начин употребяват термина А. Х. Востоков, В. Ягич, С. М. Кулбакин и др. Ив. Петров цитира българския учен П. Илчев, според когото в тези случаи словосъчетанието „църковнославянски език“ означава старобългарски език.

В изследванията на В. Вондрак, Н. ван Вилк, А. Ваян, както и в по-новите на А. Супрун, А. Соколянски терминът „църковнославянски език“ назовава по-късните (след XII в.) редакции на староцърковнославянския: българска, сръбска, руска и др. С оглед на своя обект на научни дирения Ив. Петров преценява като най-актуално определението на църковнославянския като език на книжнината и богослужението, формиран през XVII в. на основата на руската редакция на староцърковнославянския, утвърдил се чрез книгопечатането, кодифициран от първите граматика и от реформата на патриарх Никон. Този език по думите на автора се превръща в „културен феномен на езиковата общност Slavia Orthodoxa“, който обединява всички православни славяни, а също и румънците. За разграничаването на този език от езика на Кирило-Методиевите преводи, често наричан „староцърковнославянски“, се въвежда и терминът „новоцърковнославянски“.

Популярно в науката е и схващането за панхроничния, рускоцентричен характер на църковнославянския език, което се открива в работите на Н. Толстой и Е. Верещагин. Разбира се, в тази глава е отделено необходимото внимание на българската концепция за същността на църковнославянския език.

Цитирани са статиите на Т. Лалева в Енциклопедичния речник на старобългарската литература и на Д. Иванова-Мирчева в Кирило-Методиевската енциклопедия, които отличават няколко особености на църковнославянския език, а именно: 1. това е езикът на корпуса богослужбни книги, употребявани в източноправославното богослужение в Русия, България, Сърбия и Румъния; 2. той е късна руска редакция на старобългарския език, в която най-ясно се открояват фонетичните замени на голямата носовка с ОУ и на малката носовка с ъ; 3. тясно свързан е с книгопечатането и разпространението на печатните книги; 4. нормиран и кодифициран е през XVII в.

В специален раздел на първа глава са разгледани постиженията на българските историци на езика Б. Цонев, Ст. Младенов, К. Мирчев, Д. Иванова-Мирчева, Ив. Харалампиев и тяхното мнение за мястото на църковнославянския език в развитието на българския книжовен език. Приведен е обилен библиографски материал за съществуващите в българската наука периодизации на историята на езика, както и за проучванията на българо-руските литературни връзки в публикациите на Б. Ангелов, Р. Павлова, К. Босилков. Изтъква се приносът на Л. Андрейчин за изследването на ролята на църковнославянския език в изграждането на съвременния български книжовен език.

Ив. Петров се спира подробно на книгата на М. Цибранска-Костова „Етюди върху кирилската палеотипия XV–XVIII в.“ и най-вече върху главата „Църковнославянският печатен номоканон и българската книжнина XVII–XIX в.“ Според него разбирането на М. Цибранска-Костова за църковнославянския език се опира на пет диференциални признака и се приближава до същността на приетия от автора термин „новоцърковнославянски“.

Цялостният анализ на научната литература води автора до съществения извод за актуалността на разработваната проблематика и мотивира избора му на обект и предмет на изследване с необходимостта от по-детайлно проучване на явленията в южнославянската книгопечатна практика през XV–XVII в. Особено сполучливо е определянето на триадата староцърковнославянски – църковнославянски – новоцърковнославянски. Ив. Петров се опитва да съчетае научната прецизност, като постулира идентичността на староцърковнославянския със старобългарския език, и научната традиция, като предпочита в изложението термина „староцърковнославянски“. Проява на същата научна свръхкоректност е и въвеждането на термина „новоцърковнославянски“.

Във втора глава на книгата „Инкунабулите и кирилските старопечатни книги: въпроси на таксономията и номенклатурата“ се уточняват понятията: *инкунабул*, *старопечатна книга*, *първопечатна книга*, *палеотип* и *палеотипия*, както и съдържанието на понятието *българска възрожденска книга*, употребявано от българските учени. Авторът предлага следната обобщена характеристика:

1. Терминът *инкунабул* се отнася до издадените през XV в. книги.
2. Термините *старопечатна книга* и *палеотип* се употребяват като синоними и с тях се означава книгопечатната продукция през XV, XVI и XVII в.
3. Терминът *първопечатна книга* би трябвало да се използва единствено за първото издание на даден ръкопис.
4. Терминът *българска възрожденска книга* е съотносим с българската печатна продукция през 1806–1877 г.
5. Терминът *палеотипия* се употребява при описанието на книгопечатането до края на XVIII в.

Във втори параграф на втора глава е направен прецизен преглед на съществуващите каталози на славянските старопечатни издания, върху които стъпва изследването. Много важен елемент от системата на емпиричния

материал се оказват и т.н. анаграфи, които съдържат изключително ценни сведения за историческия контекст и езика на всяка книга. Към анаграфите принадлежат предисловията, послесловията и колофоните, обединени от автора по признаците: метатекстове със специфични жанрови и езикови черти. Ив. Петров в голяма степен споделя разбирането на М. Цибранска-Костова за същността на анаграфите като синкретични текстове с разнообразно съдържание, съответстващо на средновековната християнска естетика и на новите ренесансови явления.

В отделен параграф „Класификация и периодизация на българските палеотипи“ са разработени въпросите на българската старопечатна продукция. Ив. Петров цитира схващането на И. Богданов, представено и в „Българска книга. Енциклопедия“, според което може да се отделят четири типа палеотипи: румънско-български издания от XVI и XVII в.; венециански издания от XVI в.; български католически издания от XVII и XVIII в.; славянобългарски издания от XVIII в. Авторът обосновава необходимостта при разглеждането на старопечатните книги освен мястото на издаване да се имат пред вид и писмената система – глаголическа или кирилска, и езикът, и особеностите в издателската дейност на отделните книжовници. Именно въз основа на такъв разширен и задълбочен поглед върху феномена южнославянска палеотипия се изгражда най-съществената трета глава на монографията.

В трета глава „Южнославянска кирилска палеотипия от XVI в.: основни традиции и контекстови източници“ се съдържа най-приносната част на изследването. За първи път в българистиката се прави толкова обстоен и аналитичен преглед на старопечатните книги в южнославянския ареал, като се съпоставят и с източнославянските палеотипи.

По силата на хронологичния принцип на първо място са изведени глаголическите инкунабули от 1483–1496 г., като се акцентира върху „Мисал по закона на римския двор“ и „Бревиар по закона на римския двор“. Достоянно място в книгата заемат и краковските кирилски инкунабули от 1491–1493 г., а именно: Октоих, Часослов, Постен триод и Цветен триод. Първата южнославянска печатница в Цетине е представена с изданията: Октоих, първогласник и Октоих, петогласник, Псалтир с последования и Молитвеник. Приведени са и два анаграфа, чийто оригинален текст съдържа интересни езикови и исторически сведения. Изтъква се ролята на историческия контекст – обедняване на църковните книгохранилища заради „разхищение и раздране на Агарянските чеда“ – като стимул за издаване на славянски богослужбни книги. Засвидетелствани са и имената на първите книжовници и издатели – мних Макарие и Гюрг Цръноевич.

Авторът разделя реализацията на румънско-българската палеотипия на три етапа според хронологичните ѝ граници. Първият етап обхваща годините 1508–1512, през които във влашкия град Търговище (Мунтения) се появяват Служебник, Октоих и Четвероевангелие. Тук заслужава внимание въпросът за личността на „мних и свещеник Макарие“, споменат в анаграфите на трите издания, и възможността за идентификация с черногорския Макарие от Цетине. Според съвременното състояние на изследванията Ив. Петров смята, че този въпрос не е еднозначно решен.

Кирилската палеотипия във Венеция през 1519–1638 г. е обект на проучване в пети параграф на трета глава. Поради богатството и разнообразието на нейната вековна продукция тук анализът се съсредоточава върху отделните книжовни дейци и техните постижения – Божидар Вукович, Виченцо Вукович, Стефан Маринович, Яков от с. Каменна Река, Й. Загурович, Яков Крайков, Бартоломео, Марко и Бартоло Гинами, Стефан Пастрович, йеромонах

Сава, Джовани Антонио Рампазетто. Ив. Петров много точно характеризира сборниците, издадени от баща и син Вукович, като уникални. Особено място в тях заемат две оригинални старобългарски произведения – Молитва към Богородица от Черноризец Петър и Житието на св. Параскева-Петка от Патриарх Евтимий.

Важен момент в изложението е оразличаването на две личности с име Яков – един от с. Каменна река и втори от София. Въпреки че цитира М. Цибранска-Костова, която убедително доказва идентичността на двете личности с конкретни научни аргументи в книгата си „Сборникът „Различни потреби“ на Яков Крайков“ (с. 32–37), Ив. Петров приема споделеното от доста чужди българисти мнение за съществуването на двама издатели с едно и също име в един и същи пространствен и времеви континуум. Значимо в случая е, че се изтъкват заслугите им към славянското книгопечатане във Венеция.

Сред описаните издания авторът подчертава спецификата на Буквара на йеромонах Сава, в който се съдържат сведения за фонетиката на използвания в южнославянските богослужебни книги от XVI в. език с неговите 38 графеми и 6 вокала, между които една ерова гласна на мястото на двата етимологични ера.

Както вече споменах, анализът на анаграфите към старопечатните книги е изключително приносен момент в работата на полския учен от Лодзкия университет. Първо, цитирането на анаграфите в оригинал е само по себе си достойнство, защото прави достойно на славистите един малко известен изворов материал. Второ, коментарът към текстовете съдържа важни изводи за същността на книжовната и издателската дейност на първите енциклопедисти на южнославянската палеотипия. Ще илюстрирам казаното с един пример с анаграф от Псалтир с последования от 1638 г. В предисловието е написано не само името на издателя – Марко Гинами, но и на неговите баща Бартоломео и син Бартоло, които също имат заслуги за осъществяването на книгата. Споменават се и два топоса – **Млетъциѣ ѿ Марцари и Вѣнетъски градъ**. Особено ценно е, че се говори за книгоиздателска традиция – авторът Марко, който се самоопределя като **книгаръ**, познава книгите на Гюрг Цръноевич и Божидар Вукович и се чувства задължен да продължи делото им.

Заслужено място в монографията има и представянето на сръбската палеотипия през 1519–1523 г. На първо място се утвърждават постиженията на книгопечатната традиция в Горажде, с представители Божидар Любавич Горажданин и Лука Любавич, като се очертават границите на културния феномен южнославянска палеотипия от XVI в. между Венеция, Горажде и Търговище (Мунтения). На второ място се предлага един стегнат, но информативен преглед на манастирските средища с издателска дейност в Сърбия – Руйно, Грачаница, Милешева, Белград, Мръкшина цръква.

През втория етап от развитието на румънско-българската палеотипия през 1545–1554 г. в изследването се споменават Димитрий Любавич от Търговище и Филип Пиктор Молдавянина от Сибиу. А третият етап се ситира в периода 1557–1588 г. За разлика от венецианското и сръбското кирилско книгоиздаване, този етап е най-слабо проучен. Именно затова Ив. Петров прави свои собствени наблюдения и заключения, които са от голямо значение за изясняването на общата картина на южнославянската палеотипия.

Според автора издадените през втората половина на XVI в. книги във Влахия, Молдова и Трансилвания са най-представителната група южнославянски палеотипи. Те превъзхождат количествено продукцията на останалите центрове. Един от най-плодовитите книжовници и издатели от тази епоха е

Дякон Кореси, който пише на църковнославянски, румънски и на двата езика едновременно. Според анаграфите той е работил по поръка на различни владетели и е успял да се справи с огромна книжовна дейност благодарение не само на тяхната подкрепа, но и на помощта на своите ученици: *съписахъ сѣ книги и със ꙗученикъ моиѹ*. Очевидно става дума за книжовна школа с издателски център – феномен, характерен за Балканската предвъзрожденска култура.

Сред останалите книжовници авторът споменава още: дяк Лоринц, йеромонах Лаврентие, дякон Шербан. Подчертава се особеното място на Четириевангелието на йеромонах Лаврентие, чийто език в по-малка степен съхранява езиково-правописните черти на търновската норма, а допуска ресавски или западnobългарски елементи, както и явления от говоримата реч, макар и рядко. Ив. Петров се опира на проучванията на Д. Иванова върху текстологията и езика на новобългарските преводи на Евангелието.

На пръв поглед нелогично трета глава, посветена на южнославянската палеотипия, завършва с параграф за източнославянските книгопечатни традиции. Но в действителност тази структура на изложението се оказва много добре премислена, защото разкрива съществени общи закономерности и разлики в развитието на южно- и източнославянското книгоиздаване.

В заключението се обобщават направените наблюдения върху старопечатните книги на Балканите. Много ясно се формулира тезата за църковнославянското влияние върху българския книжовен език не като външно в резултат на езикови контакти, а като взаимодействие между две иманентно присъщи на българския език форми – една по-стара и една по-нова, която се е развивала в друга езикова среда. Авторът подчертава, че процесите, протичащи в историята на българския книжовен език, са общи за южнославянските езици. Аргументира се необходимостта от по-нататъшни диахронни изследвания на южнославянските книжовни езици.

Монографията завършва с Приложение, в което се издават в превод на полски език текстовете на анаграфите на голям брой старопечатни книги. Безспорно тази част има приносен характер не само заради великолепия превод на големия българист А. Наумов, но и заради факта, че повечето анаграфи се публикуват за първи път. Този корпус от автентични предисловия, послесловия и колофони би бил интересен и за по-широката четяща публика. Затова преводът на полски език прави изследването достъпно не само за специалистите, но и за хората с интереси в областта на културната и езиковата история на славяните и на Балканите.

Може със сигурност да се каже, че книгата на Иван Петров „От инкунабулите до първите граматикки. Контексти на развитие на българския литературен език (края на XV – началото на XVII в.)“ е научно постижение за автора и за полската българистика в Лодз. Тя има огромно значение за обогатяването на представата ни за културния феномен *южнославянска палеотипия* и за езиково-литературното явление *Slavia Orthodoxa*. Тя допълва и научно осветлява моменти от историята на българската книжнина и език, като вписва постиженията на кирилската старопечатна традиция в контекста на Предвъзраждането. Тази монография е полезна и интересна за специалистите слависти, медиевисти, българисти, историци, езиковеди и литературоведи. На добър път на новата книга на колегата Иван Петров!

✉ Ваня Мичева
v.micheva@gmail.com